

ПРОСУВАННЯ КНИГИ НА РИНКУ,
ПРОБЛЕМИ КНИГОРОЗПОВСЮДЖЕННЯ

УДК 025:027.54

О. В. Воскобойнікова-Гузєва

Інститут бібліотекознавства НБУВ

БІБЛІОТЕКОЗНАВЧА СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ НАУКОВИХ ВИДАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Розглядається діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Проводиться дослідження стану і перспектив формування фондів наукових видань. Наголошується на основних напрямках щодо вирішення проблем формування та використання науково-інформаційних ресурсів наукових бібліотек.

Activity of the National library of Ukraine is examined the name In. And. Vernadscogo. Research of the state and prospects of forming of funds of scientific editions is conducted. Forming and use of scientific-informative resources of scientific libraries is marked on basic directions in relation to the decision of problems.

Проблеми видання та розповсюдження наукової книги, наукових видань у широкому розумінні терміна здебільшого розглядаються у книгознавчому та книговидавничому аспектах. У даному контексті доречно згадати дослідження та публікації В. Васильєва, Н. Зелінської, І. Квітко, С. Кулешова, М. Тимошика, Я. Яцківа [1, 4–8] та інших. Сьогодні наукові видання розглядають як об'єкти формування фонду національної бібліотеки, і, відповідно, визначають їх як складові специфічної моделі наукового знання, що формується з часом у документному фонді в результаті цілеспрямованої та опосередкованої діяльності бібліотеки. Комплексно такі питання висвітлено у цілому ряді наукових публікацій автора та монографії «Наукові видання у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [2].

Наукові видання є ваговою складовою національних документально-інформаційних ресурсів, основна соціальна функція цих видань полягає у забезпеченні первинною науковою інформацією суспільства та ознайомленні громадян зі змістом наукової спадщини. Одночасно, як матеріальна форма руху наукового знання, вони виконують соціально важливу функцію фіксації наукових пріоритетів і виступають засобом наукових комунікацій.

Розпочавши діяльність з невеликою кількістю фондів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) створювала їх різними шляхами, намагаючись зібрати до своїх фондів все цінне, що створене і створюється людською думкою, усіма мовами, з усіх галузей знання, вважаючи за основу саме вітчизняну й світову наукову літературу як джерело задоволення наукових та загальноосвітніх потреб своїх громадян. Таким чином, майже 90 років тому

було закладено базові принципи формування масиву наукових видань НБУВ як основи її документного фонду: максимально повне збирання наукової вітчизняної літератури; диференційований відбір найкращих як класичних, так і сучасних іноземних наукових творів; створення універсальної за галузевою та мовною структурою колекції світової наукової літератури.

Наукова спадщина багатьох століть віддзеркалена у рукописних, друкованих і машиночитаних наукових творах, які кумульовано, збережено та введено у суспільний та науковий обіг Національною бібліотекою України. Історичні особливості створення її документних фондів, сучасний розвиток матеріальних форм фіксації і розповсюдження інформації, зокрема і наукової, зумовили видові і жанрові розмаїття наукових видань, відбитих у складі її історико-культурних і сучасних фондів загального збереження.

Фонди загального збереження НБУВ містять універсальне за галузевим та жанровим охопленням збирання наукових видань, що вийшли друком здебільшого у ХХ ст. Це — фундаментальні монографії, збірники наукових праць, матеріали й тези доповідей та повідомлень наукових конференцій, автореферати дисертацій, самі дисертації, наукові довідники та енциклопедії, препринти, наукові джерелознавчі та періодичні видання з усіх галузей знань із переважанням природничо-технічних, суспільно-політичних та соціально-економічних наукових видань — найвагоміша частина документного фонду НБУВ, джерельна база для подальшого розвитку наукової думки України. Більшість з цих видань — українською і російською мовами. Решта — англійською, німецькою, французькою, польською, італійською та багатьма іншими мовами народів світу.

Останніми роками фонд сучасних наукових видань активно поповнюється вітчизняними джерелознавчими та документальними виданнями, науковими електронними виданнями всіх видів. Закордонна наукова література представлена монографіями з комплексних та міжгалузевих проблем; науковими працями та публікаціями академій наук, університетів, наукових товариств, особливо тих, що були і є партнерами НБУВ з міжнародного книгообміну; універсальними і галузевими енциклопедіями й довідниками, науковими журналами; працями міжнародних конференцій, нарад і симпозіумів за профілем діяльності установ Національної академії наук України; вибірково представлений фонд дисертацій у галузі природничих та технічних наук.

Окремий комплекс складають видання на машиночитаних носіях інформації (електронні версії наукових журналів, повнотекстові політематичні, концептографічні бази даних, що мають у своєму складі первинну та вторинну наукову інформацію, мікрофільмовані наукові документи, копії тощо) та електронні документи, що входять до складу онлайн-ресурсів Наукової електронної бібліотеки НБУВ (монографії, автореферати дисертацій, препринти, статті з наукових періодичних видань; 49 тис. документів на квітень 2007 р.).

Тут слід зазначити, що склад таких джерел поповнився за рахунок прийняття 2004 р. спільного наказу Міністерства освіти та науки, НАН України, ВАК України про затвердження «Положення про електронні наукові фахові видан-

ня», за яким Бібліотека здійснює: зберігання видань, включення інформації про статті з них до загальнодержавної реферативної бази даних, розміщення видань на сайті та забезпечення безкоштовного доступу до повних текстів статей. На сьогодні це 5 наукових видань — журнали «Аннали Мечниковського інституту», 2005–2006 (Інститут мікробіології та імунології ім. Мечникова), «Державне управління: теорія і практика», 2005–2006 (Національна академія державного управління при Президентові України); «Наукові доповіді НАУ», 2005–2006 (Національний аграрний університет); «Спортивна наука України», 2005–2006 (Львівський державний інститут фізичної культури); «Історія науки і біографістика», 2006–2007 (Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН).

Сьогодні все більших темпів набуває тенденція переходу найважливішої і найціннішої частини сучасних наукових видань до «золотого ядра» пам'яток наукової думки, та той факт, що друковані наукові видання можуть одночасно (або з часом) мати електронну версію і навпаки.

Розвиток сучасних засобів телекомунікації та інформаційних технологій робить реальним представлення оригінальних наукових рукописних і стародрукованих творів у машиночитаній формі, що є перспективним напрямом фізичного збереження, забезпечення доступності та популяризації означеної частини документних фондів НБУВ. Така модифікація з часом призведе до виокремлення у складі фонду машиночитаних документів класу «оцифрованих» історико-культурних творів, наукових зокрема.

У межах загальносвітової тенденції розвитку національними бібліотеками до стратегії необмеженого доступу до всіх наявних у їх фондах джерел інформації, переробки і творення нового інформаційного простору, бібліотекою повинен збільшуватись асортимент власних аналітичних інформаційних продуктів, які є результатом моніторингу світового наукового документного потоку (як реального, так і цитованої літератури). Це, у свою чергу, призведе до розширення класу машиночитаних і друкованих документів вторинної наукової інформації в структурі фонду НБУВ, або сформує новий його прошарок. До того ж у межах згаданої вище стратегії збільшується кількість наукових електронних періодичних та неперіодичних видань, до яких надає доступ користувачам певна бібліотека, зокрема НБУВ.

Так, НБУВ було передплачено на 2006–2007 рр. добірку ресурсів мережевого доступу провідних світових постачальників наукової інформації, серед яких: наукова електронна бібліотека на платформі SCIENCEDirect (24 тематичні колекції, що містять понад 2 тис. журналів з 6-річною ретроспективою); найбільша загальнонаукова реферативна БД Scopus з індексами цитування публікацій обсягом 28 млн записів; інформаційні продукти на платформі EBSCOhost; бази даних американського астрономічного, мікробіологічного, математичного, хімічного та ін. товариств і видавництва Оксфордського університету (400 журналів). У квітні 2006 р. Elsevier додатково включив до наукової електронної бібліотеки серію китайських наукових журналів, а у травні — політематичну колекцію різних видавництв.

Важливою складовою даного типу наукових ресурсів став Загальноакадемічний портал наукової періодики (розробляється з 2006 р., доступ на сайті НБУВ).

Отже, маємо підстави вважати найближчою перспективою ХХІ ст. еволюцію видового складу фондів наукових видань у бік рівноправ'я традиційно друкованих паперових та електронних видань, більш активне використання аудіовізуальних документів, голографічних матеріалів тощо. Ці тенденції поступово розширяють зміст і сутність поняття «науково-інформаційний потенціал бібліотеки» як сукупності фонду саме наукових творів (рукописних, друкованих), власне фонду машиночитаної інформації та науково-інформаційного потенціалу баз даних і мережевих ресурсів, доступ до яких надає бібліотека.

Проте занепокоєння викликає ситуація саме із продовженням формування колекції найсучасніших традиційних наукових видань. Складні економічні умови, в яких останні 10–15 років разом з усією Україною перебуває її Національна бібліотека, ускладнюють самостійний науково обґрунтований відбір закордонних наукових видань. На жаль, цей процес відбувається ще й на фоні відчутного зменшення частки вітчизняних наукових видань від загальної щорічної кількості всіх здійснених на теренах України (за назвами та обсягом тиражів).

При цьому слід взяти до уваги, що швидкість втрачання сучасними науковими виданнями актуальності, науково-інформаційної цінності — в середньому до 10% за рік. Різниця у темпах старіння літератури природничо-технічного профілю і суспільнознавчого (гуманітарного) значна, втрачання наукової цінності документів першої групи разів у п'ять швидша, що спричинено багатьма обставинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. Найпильнішої уваги, з точки зору формування фонду наукових видань (далі — НВ), потребує постійне оновлення колекції сучасних наукових творів природничо-технічного профілю. А простежене останніми роками збільшення надходжень наукової та науково-популярної літератури з економічних наук, правознавства та питань державобудівництва лише певною мірою відповідає потребам підтримки науково-інформаційного потенціалу документного фонду НБУВ.

Крім того, аналіз зональної моделі, яка була побудована на вивченні темпів старіння суспільнознавчої літератури різних типів, видів і жанрів, довів, що найбільш «вразливою» групою документів (з періодом активного використання від 1 до 2 років) є статті з наукових журналів, препринти. Тому представлення найширшого спектру універсальних і галузевих періодичних видань у фонді Бібліотеки залишається першочерговим завданням формування фонду НБУВ.

Одним з визначних чинників, що впливає на формування комплексів сучасних НВ у структурі діючого документного фонду НБУВ та інших універсальних і спеціальних бібліотек держави, є стан наукового книговидання в Україні. Саме ці наукові неперіодичні та періодичні видання є базисом фондів вітчизняних НВ і тим фактичним підґрунтям, на якому розвивається міждержавний та міжнародний книгообмін бібліотечно-інформаційних уста-

нов. Аналізу специфіки тенденцій і динаміки розвитку видання наукової книги в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст. автором присвячено окрему публікацію на сторінках часопису Книжкової палати України [3].

Результати та основні підсумки дослідження стану і перспектив формування фондів наукових видань в універсальних наукових бібліотеках України, що проводилося із використанням методу експертної оцінки, доводить необхідність створення державної програми організаційно-технічного забезпечення і фінансової підтримки великих наукових універсальних і спеціальних бібліотек України у справі якісного документально-інформаційного фондоформування та реальної участі цих установ у реалізації Національної програми інформатизації.

У межах проведеного дослідження нами було накреслено основні напрями, що мають враховуватися та розвиватися спеціалістами під час вирішення проблем щодо формування та використання науково-інформаційних ресурсів наукових бібліотек.

Перший — включає цілі, пов'язані з визначенням принципів формування фонду наукових видань:

— максимально повне збирання фонду вітчизняних НВ з використанням усіх традиційних та новітніх джерел і способів документопостачання, у т. ч. розширенням кола партнерів документообмінних операцій, залученням потенціалу власних резервних та обмінних фондів, активним запровадженням Інтернет-технологій для комплектування фондів, безпосереднього співробітництва з авторами, видавцями й книгорозповсюджуючими організаціями;

— урахування фахових прогностичних оцінок щодо темпів старіння НВ, за якими найпильнішою уваги, як об'єкт фондотворення, потребує постійне оновлення колекції сучасних наукових видань та неопублікованих документів природничо-технічного профілю;

— пріоритетність формування з масиву закордонних наукових документів тих галузей знань, що забезпечують українську державу конкурентоспроможними розробками та технологіями;

— відображення в найширшому спектрі міжгалузевого світового наукового знання на засадах демократичності диференційованого, фахово обґрунтованого відбору як класичних, так і сучасних закордонних наукових видань;

— досягнення репрезентативної відповідності структури фонду сучасних НВ структурі сучасного наукового знання та інформаційним потребам споживачів;

— сприяння видовому розширенню комплексів НВ, зокрема за рахунок електронних фахових НВ, представлення в фонді мікро- або електронних копій депонованих наукових робіт;

— використання методик інформаційного моніторингу для аналізу змін у динаміці вітчизняного та іноземного світового документного потоку, відстеження та прогнозування розвитку документно-інформаційних ресурсів наукової бібліотеки.

Цілі другого рівня пов'язані з творенням власного інформаційного простору національної бібліотеки як сегмента загальнодержавного та світового, і передбачають:

- відбиття у структурі Наукової електронної бібліотеки найцінніших у науковому та історико-культурному відношеннях наукових видань та неопублікованих документів;

- реферування НВ України в найповнішому обсязі;

- використання потенціалу інформаційно-реферативних ресурсів НБУВ для запровадження бібліо-, інфо- та наукометричних досліджень;

- створення Бібліотекою власних баз даних як результат моніторингу світового документного потоку із пріоритетних для нашої країни галузей науки і техніки;

- залучення більшого кола учасників створення ресурсів Наукової електронної бібліотеки шляхом законодавчо забезпеченого контролю та промоції.

Цілі третього рівня даної стратегії спрямовано на активізацію використання всіх комплексів НВ, що містяться у документно-інформаційних ресурсах бібліотеки:

- розвиток системи виготовлення електронних копій НВ, особливо тих документів, які становлять «золотий фонд» наукової думки минулого з огляду на історико-культурну та наукову значущість;

- запровадження електронної доставки документів тощо;

- надання необмеженого доступу (всім категоріям користувачів) до науково-інформаційних ресурсів інших бібліотечно-інформаційних установ країни і світу.

Четвертий рівень запропонованої стратегії передбачає реалізацію цілей на макрорівні, що визначатимуть перспективи розвитку формування та використання науково-інформаційного потенціалу держави:

- розвиток корпоративної взаємодії для вироблення спільних рішень задля інноваційного розвитку галузі;

- створення консорціумів по використанню ресурсів світових інформаційних мереж;

- проведення комплексних досліджень з метою вивчення інформаційних потреб науковців та фахівців вищої кваліфікації України для з'ясування рівня якості інформаційного забезпечення вітчизняної науки та освіти;

- створення державної програми підтримки національних, великих наукових універсальних і спеціальних бібліотек України у справі якісного фондоформування, розвитку інформаційних ресурсів та реальної участі цих установ у реалізації Національної програми інформатизації;

- впровадження результатів науково-прикладних досліджень з проблем технології та організації формування і використання документно-інформаційних ресурсів універсальної наукової бібліотеки у практику діяльності наукових бібліотек країни.

Виокремлення наукових видань як самостійного об'єкта фондознавчого дослідження покликане вимогами загальносвітової ситуації, коли в умовах фінансового обмеження бібліотек та активного розвитку наукового знання вчасне, фахово обґрунтоване формування фонду означеної групи видань набуває першочергової важливості саме для національної бібліотеки, яка повинна забезпечити науковою, освітньою та загальнокультурною інформацією своїх громадян, надати інформаційну підтримку конкурентоспроможним галузям науки і техніки, сприяти всебічному інтелектуальному розвитку нації.

1. Васильев В. И. Из истории России: академическая книга в 1991–2001 годах: к 10-летию воссоздания Российской академии наук. М., 2004. 2. Воскобойнікова-Гузєва О. Наукові видання у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Моногр. К., 2004. 3. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Наукові видання сучасної України: динаміка і тенденції розвитку // Вісн. Кн. палати. 1999. № 2. С. 11–14. 4. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: Навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. Л., 2002. 5. Квітко І. С. Сучасний стан і перспективи розвитку академічного книговидання в Україні // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. Л., 1995. С. 20–32. 6. Кулєшов С. Г. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. К., 1995. 7. Тимошик М. Бібліотечні серії видавництва «Либідь» — «Пам'ятки історичної думки» та «Літературні пам'ятки України» — як продовження традицій українського книговидання // Книга в соціокультурному просторі (досвід книговидання XIX–XX ст. і сучасні проблеми). Л., 1995. С. 37–38. 8. Платє Н. А., Васильев В. И. Издательская и книгораспространительская деятельность Российской академии наук в современный период и ее вклад в развитие международных и культурных связей // Роль книгоиздания в развитии международных научных и культурных контактов. М., 2005.

УДК 051.2:004.074.3

І. О. Шульга

Інститут бібліотекознавства НБУВ

ЕЛЕКТРОННІ НАУКОВІ ЖУРНАЛИ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Викладаються відомості про наукові електронні журнали та ідею самоархівування. Наголошується на перевагах використання комунікаційних технологій.

Information about scientific electronic magazines and idea of samoarhivatsii is laid out. The use of communication technologies is marked on advantages.

Упродовж останніх трьох століть у світі склалася усталена система наукової комунікації, що базується, головним чином, на використанні наукової літератури. У науці комунікації відіграють особливу роль, бо вони є не тільки необхідною умовою індивідуальної наукової діяльності, але й її системоутворювальним механізмом. Завдяки ним праці окремих вчених поєднуються у наукові напрями та дисципліни, а розрізнені елементи наукового знання створюють цілісну систему. Від ефективності та швидкодії згаданих вище комунікацій істотно залежить уся професійна діяльність наукового співтовариства.